

Бојана Б. Веселиновић

050:61 СРПСКИ АРХИВ ЗА ЦЕЛОКУПНО

Народна библиотека Србије, Београд

ЛЕКАРСТВО"1874/2023"

veselinovic.bojana@nb.rs

Стручни чланак

СРПСКИ АРХИВ ЗА ЦЕЛОКУПНО ЛЕКАРСТВО: ПРВИХ 150 ГОДИНА

Сажетак: Часопис *Српски архив за целокупно лекарство* је један од најстаријих часописа из области медицине на овим просторима, а може се сврстати и у ред часописа са дугом традицијом без обзира на област којом се бави.¹ Први број часописа објављен је давне 1874. године. Од тада до данас, часопис представља место на коме се могу наћи све савремене теме из области биомедицине и фармације, али и организације медицинске струке, санитарне контроле, стоматологије итд. У њему су објављивали сви угледни лекари од краја 19. века до данас. Уредници и аутори су, у великој мери, допринели да овај часопис свој квалитет и актуелност задржи свих ових година. Заступљене су битне теме из области медицине, а придаје се велика важност свим савременим трендовима за лечење, дијагностику, познавање и препознавање болести у Србији и свету.

Кључне речи: *Српски архив за целокупно лекарство*, Српско лекарско друштво, медицина, историја.

Увод

После обнове српске државности након Првог и Другог српског устанка почиње и развој просвете, културе и науке. Оснива се Велика школа (1808), као и Лицеј у Крагујевцу (1838), који се 1841. године сели у Београд. У склопу Велике школе, у 19. веку, није било начина да се стекне било какво медицинско

1 У периоду када је овај часопис почео да излази, објављивани су: *Летопис Машице српске* (излази од 1824. године па до данас), *Јавор: лист за забаву и поуку* (објављиван у периоду 1862–1893), *Гласник Друштва српске словесности* (излази 1847–1891), међутим *Српски архив за целокупно лекарство* је први часопис из области медицине.

образовање, а образованих лекара (који су студије завршавали у Бечу, Берлину и другим европским градовима) било је мало. Народ у Србији је више био окренут другим методама лечења, а начин на који су гледали на лекаре најбоље се могао видети кроз запажање Јована Данића, који каже да „они греше у времену: кад је време лекару они зову попа, а кад је време попу обраћају се лекару!”²

Оснивање Српског лекарског друштва

Јован Апостоловић је био први српски лекар са дипломом Универзитета у Берлину, који се вратио у Србију и започео праксу, 1759. године. Његовим доласком у Србију, започиње нова ера у развоју модерне медицине на овим просторима. У периоду лоших прилика у земљи, у медицинском и сваком другом смислу, почиње да се јавља идеја о здравственој заштити становништва. С нестрпљењем се чекало и формирање Медицинског факултета, чиме би се повећао број образованих лекара у Србији, а здравствене прилике поправиле. Међутим, пошто се са оснивањем факултета није журило, из финансијских разлога, а у Србији није ни било довољно стручног кадра за тако нешто, јавља се потреба лекара да се, и после завршених студија, састају, саветују, размењују мишљења и унапређују свој рад у погледу дијагностике и лечења.

Први покушај организовања лекара почиње тридесетих година 19. века. На иницијативу Карла Пацека, у Београду се оснива Лекарско читалиште (1839), које се гаси исте године, са одласком династије Обреновић. Неколико година касније, начелник Санитетског одељења Емерих Линденмајер, са сарадницима оснива Лекарску ручну библиотеку, која је требало да представља место где се могла наћи стручна литература која би помагала лекарима у њиховом раду. Фонд се формира од поклона лекара, као и куповином књига које је финансирало Министарство унутрашњих дела.

2 Јован Данић, „Како народ тражи лекара”, *Народно здравље*, год. 5, бр. 7 (јул 1900): 146.

Предлог за организовање и удруживање лекара поново је покренуо Аћим Медовић, члан Друштва српске словесности и тадашњи секретар Санитетског одељења. Он у *Српским новинама*, из 1859. године, пише „Надамо се и очекујемо од наше санитетске управе да ће она наћи средства к томе, да све лекаре у земљи нашој саједини у једно лекарско друштво”.³ Међутим, атентат на кнеза Михаила Обреновића (1868) и недостатак финансијских средстава је за кратко пореметило ове планове.

По узору на Српско медицинско друштво – удружење српских медицинара у Бечу, чији је члан и сам био, Владан Ђорђевић, 1872. године, са својим колегама (Јосиф Панчић, Јован Валента, Аћим Медовић и др.) оснива Српско лекарско друштво и постаје његов први председник. Идеја је била да чланови друштва буду српски лекари, било у земљи или ван ње, страни лекари који живе у Србији,⁴ као и угледни и признати лекари из иностранства,⁵ који би имали статус почасних чланова друштва.

Један од основних корака био је да се успоставе задаци и циљеви овог друштва који су дефинисани *Уставом* Српског лекарског друштва (1872), а то су:

„1) Да прати својим радом сувремено развијање медицинске науке и оних грана јестаственице које су јој помоћнице; да напредује са постепеним развитком лекарства; да се усавршава свагдашњим његовим искуством, да распростире то искуство писменим и усменим саопштењима, а уједно да се стара и о развоју српске научне терминологије у медицинској науци и њеним јестаственичким помоћницама.

3 Јелена Јовановић Симић, *Српско лекарско друштво 1872–2017* (Београд: Српско лекарско друштво, 2017), 7.

4 Пошто у том периоду није било довољно школованих српских лекара, кнез Милош успева да доведе неколицину страних лекара који остају да живе у Србији. Међу њима су били: др Карло Пацек, др Карло Белони, др Едуард Михел, итд.

5 Многи међународно признати лекари, који су дали велики допринос развоју и модернизацији медицине, били су почасни чланови друштва. Међу њима су и: Роберт Кох, Луј Пастер, Рудолф Вирхоф и многи други.

2) Да нарочито ради на статистици болести у земљама у којима српски народ живи, да тражи узроке тим болестима уколико су они у народним и географским особинама и да проучава средства којима би се ти узроци најпоузданије уклањали”.⁶

Исте године (22. априла по новом, тј. 4. маја по старом календару) одржава се први састанак. Српско лекарско друштво добија дозволу за рад, а састанке одржава у канцеларијама Српског ученог друштва, у Капетан Мишином здању. У оснивачком одбору налазили су се, поред лекара из Србије, и лекари из других земаља. Друштво је у свом чланству имало и цивилне и војне лекаре, као и лекаре запослене у државним установама и оних који су обављали приватну праксу.

За постојање и рад Српског лекарског Друштва везана је појава многих значајних медицинских и друштвених институција у Србији. Ту спадају оснивање српског Друштва Црвеног крста (1876), Главног санитетског савета (1881), припрема и оснивање Медицинског факултета у Београду (1914). Од посебног значаја је активно учествовање Српског лекарског друштва у стварању српског здравственог законодавства и модерног система здравствене заштите.

Оснивање часописа

Већ на другом састанку Друштва створила се идеја и о штампарско-издавачкој делатности. Предложено је да се на свака три месеца објављује часопис који би се састојао из два дела. У првом делу био би „самостални рад српски на лекарским наукама и њеним помоћницама”,⁷ тј. први део садржао би статистичке податке о болеснима у Србији као и у земљама где Срби живе,⁸ прилоге и расправе из разних грана медицине и сродних

6 Јовановић Симић, *Српско лекарско друштво 1872–2017*, 9.

7 Слободан Ђорђевић, *Удео „Српског архива за целокупно лекарство” у настајању и ширењу првих књига за више медицинско образовање у Србији* (Београд: Српско лекарско друштво, 1958), 3.

8 У овом периоду Кнежевина Србија обухватала је територију данашње Србије, без Рашког округа, Косова и Метохије и Војводине. Како велики

наука (фармације, стоматологије, ветерине...), тромесечни преглед резултата и нових сазнања у медицини, као и разне критике и расправе на одређене теме. У другом делу би се у сваком броју налазио по један чланак „из сваке лекарске науке”. Била је идеја да ти чланци представљају језгро око кога би се кроз неколико година саставила збирка списа, која би покривала различите гране медицине (анатомија, физиологија, патологија). Ови списи требало је да буду на српском језику, представљајући тако прве уџбенике медицине које би будући лекари изучавали на матерњем језику.

Владан Ђорђевић сматрао је да би часопис могао сам себе финансирати, јер би се продајом овог часописа на територији Србије, али и околних земаља, могли покрити трошкови његовог издавања и штампања. По његовом мишљењу, часопис би куповали лекари и медицинари српске и хрватске народности. Он сам је уредио први број часописа без икакве новчане надокнаде. Ипак, због недостатка средстава, први број *Српској архива за целокујно лекарство* објављен је тек 1874. године, а штампање часописа одобрио је лично Милан Обреновић „о државном трошку”. Због лоших економских прилика у Србији у 19. веку и несигурне политичке ситуације, часопис првенствено опстаје захваљујући ентузијазму главних уредника, али и лекара који пишу за њега. Историјски гледано, часопис *Српски архив* представља важан документ, кроз који се може пратити развој медицине у Србији, као и уздизање и унапређивање здравствене културе код нас за последњих 150 година. За век и по излажења *Архив* је задржао континуитет, а једини периоди када није штампан је период Првог и Другог светског рата, када су лекари били ангажовани да спасавају животе и брину за рањене и болесне становнике Србије.

Главни уредници часописа су, за ових 150 година, били многи виђенији лекари у Србији. Неки од њих су и Владан Ђорђе-

број српског становништва није живео на територији Србије постојала је потреба да се поред статистичких података о Србима у Кнежевини Србији, изнесу и статистички подаци о Србима ван тадашње Србије.

вић, хирург (први уредник часописа 1874–1875), затим Милан Јовановић Батут, епидемиолог (1896–1898), Војислав Михајловић, дерматовенеролог (1920–1924), Димитрије Јовчић, први српски дечји хирург (1951), и други. Аутори чланака у часопису су познати и признати лекари свога времена. Између осталих то су били: Јован Валента, Коста Тодоровић, Јован Јовановић итд. За овај часопис су од самог почетка радове слали и страни лекари, који су својим радовима и примерима из праксе умногоне допринели развоју медицине у Србији.

Српски архив представља и приказ медицинских и здравствених прилика у Србији у последњих 150 година. Осим бројних примера из праксе лекара, у њему можемо наћи и различите законе, уредбе или само предлоге, којима се уређује поступак контроле ширења, спречавања, прогнозе и праћење заразних болести, поступци дезинфекције хируршких сала и болесничких соба. У првим деценијама излагања могу се видети и предлози за увођење социјалног и здравственог осигурања, по угледу на друге земље у Европи. У једном делу у коме се пише о законима и наредбама каже се да „по закону из 1891. оснивају се по Угарској у варошима и срезовима благајнице за помагање болеснима. Сваки послодавац дужан је да упише своје раднике за чланове те благајнице, и уплаћује једну, а сами радници две трећине од одређене уплате”⁹ Овим уплатама омогућавано је бесплатно лечење, као и пружање новчане помоћи у случају спречености за рад. Лечење је требало да буде бесплатно и за све чланове породице.

Стари бројеви часописа пружају добар преглед о мењању заступљености појединих болести у популацији. Најзаступљеније болести са краја 19. и почетком 20. века су дифтерија, дизентерија, маларија, туберкулоза, велике богиње, сифилис... На једном од редовних састанака друштва, где су излагани разни предлози о дијагностици и лечењу мање познатих болести у Србији, И. Хирш своје излагање започиње речима: „Има неких

⁹ „Благајнице за потпомагање болесника у Угарској”; *Српски архив за целокупно лекарство*, год. 1, бр. 3/4 (март 1895): 83.

болести које се код нас веома ретко појављују; међу те болести спада: morbus Adisoni, Diabetes mellitus i morbus Basedowi. Адизонову болест нисам видео за време своје 10-то год. праксе у Србији, Diabetes mellitus само један пут, а morbus basedowi само три пута ...”¹⁰ Овај детаљ показује да је дијабетес била болест која се у то време јако ретко појављивала у нашој популацији. Вероватно да због мањка дијагностике болест често и није била откривана, али је и начин живота и начин исхране допринео да болест која је у данашње време изузетно заступљена, у то време представља ретку појаву.

Током дугог низа година излажења часописа, посебно у 19. веку, велика пажња се поклањала извештајима о здравственом стању војске кроз табеле о броју болесних и умрлих, које су приказиване у сваком броју. У првим годинама излажења можемо наћи и извештаје са састанака Српског лекарског друштва, извештаје о раду лекарских заједница и удружења, извештај о раду санитетских власти, вести о стручним заводима и установама заједно са извештајима о броју оболелих и преминулих од различитих болести. Често се могу наћи извештаји неких специфичних и ретких болести који су приказани на међународним скуповима. На овај начин су и лекари из Србије могли да буду упознати са новим методама лечења и савременом дијагностиком која се у том моменту користила било где у Европи.

У оквиру часописа излазио је и посебан додаток *Народно здравље: лекарске њоуке народу*.¹¹ Ово је касније постао посебан часопис, у коме су научно-популарни чланци намењени ширем слоју становништва, а не само стручној јавности. У часопису се налазе чланци о очувању хигијене и здравља деце, помоћи болеснима, објашњавању различитих појава у друштву у смислу очувања здравља и хигијене, итд. У периоду 1980–1985, у оквиру *Српског архива за целокуино лекарство*, излази и посебан дода-

10 И. Хирш, „О Morbus Baserdowi”, *Српски архив за целокуино лекарство*, књ. 9, бр. 1 (јануар 1887): 115.

11 Овај часопис излазио је у периоду 1896–1914. Издавач је такође било СЛД, а главни уредници били су, између осталих, Милан Јовановић Батут, Јован Данић и други.

так *Кардиолоџија*, који се после 1985. издваја и излази као посебан часопис. Са повременим прекидима овај часопис излази све до 2007. године, а уређивала га је и издавала Секција за кардиологију СЛД.

Осим ова два листа, и за остале часописе које објављује Српско лекарско друштво може се рећи да су проистекли из *Српског архива за целокупно лекарство*. Данас су то: *Стоматолошки гласник* (који од 1955. године до данас уређује и издаје Стоматолошка секција СЛД), *Медицински њеџлет* (који од 1948. године издаје Друштво лекара Војводине СЛД), као и *Praxis medica* (који од 1972. године издаје Друштво лекара Косова и Метохије СЛД). Ту су и бројни часописи које издају подружнице и секције СЛД.¹²

Данас за *Српски архив* радове шаљу аутори из земље и из иностранства. Велики број радова и тема присутних у сваком броју показује да овај часопис још увек успева да задржи актуелност, не запостављајући квалитет објављених радова. И у информатичком смислу *Српски архив за целокупно лекарство* иде у корак с временом. Он је од 2008. године реферисан у међународној бази података WoS.¹³ Оцена према категоризацији овог часописа је М23, тј. спада у међународни часопис.¹⁴ *Српски ар*

12 Извор је библиотечко-информациони сервис Кобис.

13 Web of Science (раније познат као Web of Knowledge) – база података са плаћеним приступом у којој су библиографски цитати из стручних часописа различитих области науке <https://bit.ly/3v8VLdO>

14 Министарство науке, просвете и технолошког развоја сваке године даје оцену стручних часописа за текућу годину, а први предуслов за категоризацију је да буде достављен у Дигитални репозиторијум Народне библиотеке Србије. На основу библиометријске анализе, мишљења научних одбора и предлога комисије, формира се оцена. М23 је Међународни часопис (Часопис који се налази на попису JCR (Journal Citation Report), тј. Web of Science, али према ИФ2, односно ИФ5, није у својој области наука рангиран међу првих 60% часописа). Према „Правилнику о категоризацији и рангирању научних часописа”. *Службени гласник РС*, бр. 159 (30. децембар 2020). Међународни часописи оцењују се на основу њихове реферисаности у међународним цитатним базама и то JCR.

хив за целокујно лекарсџво уврштен је и у DOI¹⁵ базу Србије. На сајту *Срџској архива* налази се архива радова од 2002. године до данас, а на сајту СЦИндекс,¹⁶ налази се архива радова од 2000. године. Часопис се у електронском облику може пронаћи и на сајту у отвореном приступу¹⁷. На овај начин постаје доступнији свим заинтересованим корисницима.

У Народној библиотеци Србије се од 2009. године врши израда ЦИП¹⁸ записа, којом се чланак, непосредно пре објављивања, уноси у узајамну базу података COBISS.¹⁹ Приликом израде ЦИП записа, уносе се локацијски подаци и DOI број, те тако постаје доступан за претраживање у DOI бази Србије. Народна библиотека Србије од 2003. године израђује текућу библиографију радова из стручних часописа (у електронском облику). Од тада саставни део сваке библиографије је и *Срџски архив за целокујно лекарсџво*.²⁰

15 Digital Object Identifier – број који кроз комбинацију бројева, слова и симбола трајно идентификују чланак или документ и представљају линк ка пуном тексту. DOI у Србији: <https://bit.ly/3tp7LHE>

16 Српски цитатни индекс – где се реферишу домаћи часописи категоризовани као периодичне публикације научног карактера. Часописи се селекују на основу квалитета и оцене, а највећи број њих садржи и пуни текст за сваки чланак. СЦИндекс у Србији: <https://bit.ly/3RP6Nxx>

17 Српски архив за целокупно лекарство: <http://srpskiarhiv.rs/>

18 Cataloguing in Publication – јединствен запис у бази који пружа информацију о локацијским, садржинским и библиографским карактеристикама одређене публикације или неког њеног дела.

19 Кооперативни online библиографски систем и сервиси – платформа националних библиотечко-информационих система повезаних у регионалну мрежу.

20 У Народној библиотеци Србије се у континуитету објављују националне библиографије подељене према областима у три дела. Часопис *Срџски архив за целокујно лекарсџво* излази у оквиру Серије Б, која обухвата области природних и примењених наука, медицинских и техничких наука. <https://nb.rs/bibliografija-srbije/>

Закључак

Данас, када *Српски архив за целокупно лекарство* слави век и по од првог излажења, могао би се сврстати у ред најрелевантнијих часописа из области медицине на нашим просторима. У њему су објављивани многи научни и стручни чланци аутора, почев од лекара почетника до искусних специјалиста, научника, професора и академика, а као резултат потребе да презентују нова сазнања у лечењу болесника или представе резултате истраживачког рада.

Српски архив за целокупно лекарство представља не само ризницу медицинских истраживачких и искуствених радова, већ нуди и историјски пресек српског друштва у последњих 150 година. Часопис је дочекао и испратио две династије, стварање и распадање више различитих држава на овим просторима, промене друштвених система, али оно што се није променило јесте потреба лекара да помогну сваком пацијенту, како би и друштво у целини било здравије.

Литература:

1. „Благајнице за потпомагање болесника у Угарској.” *Српски архив за целокупно лекарство*, год. 1, бр. 3/4 (март 1895): 83–84.
2. Данић, Јован. „Како народ тражи лекара.” *Народно здравље*, Год. 5, бр. 7 (јули 1900): 145–147.
3. Ђорђевић, Слободан П. *Удео „Српског архива за целокупно лекарство” у настајању и ширењу њених књига за више медицинско образовање у Србији*. Београд: Српско лекарско друштво, 1958.
4. Јовановић Симић, Јелена. *Српско лекарско друштво 1872–2017*. Београд: Српско лекарско друштво, 2017.
5. „Правилник о категоризацији и рангирању научних часописа”. *Службени листник РС*, бр. 159 (30. децембар 2020).

6. Хирш, И. „O Morbus Baserdowi.” *Српски архив за целокупно лекарство*, књ. 9, бр. 1 (јануар 1887): 115.

Serbian Archives of Medicine – The First 150 Years

Summary: Journal *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo* (Serbian Archives of Medicine) is the oldest professional medical journal in this region and one of the oldest professional journals in Europe and worldwide. The first issue of the journal was published in 1874. Since then, this journal has covered all contemporary topics in biomedicine and pharmacy but also the organization of the medical profession, sanitary control, dentistry, etc. All eminent doctors published their papers in it from the end of the 19th century until today. The editors and authors have greatly contributed to this journal maintaining its quality and topicality all these years. Important topics from the field of medicine are covered and great importance is attached to all recent trends in treatment, diagnostics, knowledge and recognition of diseases in Serbia and the world.

Keywords: *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo*, Serbian Medical Society, medicine, history.

Примљен рукојис 27. 5. 2023.

Исправке рукојиса 7. 9. 2023.

Прихваћен за објављивање 12. 9. 2023.